

Vámbéry Ármin halálának 100. évfordulóján

BEVEZETŐ

Hazai György

az MTA rendes tagja

Fodor Pál

az MTA doktora,
az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
főigazgatója, a Történettudományi Intézet igazgatója
fodor.pal@btk.mta.hu

A magyar közvélemény által világpolgárnak kikiáltott Vámbéry Ármin a kiegyezés és az első világháború közötti időszakban minden kétséget kizárólag az ország egyik legismertebb és legnépszerűbb emberének számított. Személye és mindaz, ami körülötte történt – a napilapoktól kezdve a kor élclapjáig, a *Borsszem Jankóig* – a sajtó állandó témája volt.

Szerteágazó tudományos és közéleti tevékenysége folytán életútjának minősítése mindmáig tág keretekben mozog. Ezek közül a sorsot merészen kihívó keleti utazó titulusa tűnik mindmáig talán a leggyakoribbnak. A keletkutatás művelői természetesen tudományos munkásságának különböző területeit emelik ki. De minősíti őt a Kelet egykori történetével és politikai összefüggéseivel foglalkozó kutatók egyre szélesebb tábora is. Ők – egy modern terminussal élve – az első közel-és közép-keleti szakértőt látják benne.

Az India körül kirajzolódó lehetséges orosz–angol konfliktus („*The Great Game*”) magától értetődővé tette a közbülső területen fekvő, török népek lakta Közép-Ázsia és Af-

ganisztán megismerését. Vámbéry munkásságának arculatát ezért markánsan meghatározta 1861–1864-ben tett, és akkor világszenzációnak számító közép-ázsiai utazása, mely során bejárta az ismeretlen Türkisztán retgett rablói által uralt Híva, Buhara és Szamarkand városait, majd a kényszertől vezérelve Afganisztánon át visszatért Perzsiába. Az Akadémiánk által támogatott kutatóút eredeti célja a magyarság keleti kapcsolatainak kutatása, s a Kőrösi-Csoma Sándor által megkezdett munka folytatása volt. A sors azonban úgy akarta, hogy a fiatal kutató tudományos tevékenységében Közép-Ázsia korábbi múltjának és akkori jelenének feltárása a továbbiakban is, lényegében egész élete folyamán meghatározó szerephez jusson.

Tudományos munkássága hatalmas teret fogott át. Ebben természetesen fontos helyet kapott a magyar–török nyelvi kapcsolatok kutatása, mely a magyar nyelv török vagy finnugor eredetét eldönteni hivatott nagy nyelvészeti vita, az úgynevezett *ugor–török háború* szóban és írásban zajló, több évtizedes

nyílt csatározásain keresztül alapvetően határozta meg a magyarság nyelvi és etnikai kutatásának további alakulását. Ezen túl a közép-ázsiai törökség történelmére és nyelvére vonatkozó források feltárása, hazahozatala, valamint azok megjelentetése is korszakos eredménynek számított. De a törökországi törökséghez kapcsolódó turkológiai–oszmanisztikai munkálkodását, a törökség nemzeti tudatának felébresztését és a keleti nyelvek hazánkban történő oktatásának megalapozását is mind Vámbéry érdemei közé sorolhatjuk.

Emellett nem szabad megfeledkezni közéleti tevékenységéről sem. A közép-ázsiai újáról hazatérő fiatal ember egy csapásra vált az angol úri osztály divatos vendégévé, a világpolitika sorsát befolyásoló uralkodók személyes jóbarátjává. Itt ki kell emelni Viktória királynőt és fiát, VII. Eduárdot, akik az akkori világbirodalomnak számító Anglia trónján sem feledkeztek meg a sánta utazó Angliáért tett szolgálatairól. De megemlíthetnénk perzsa sahokat, valamint oszmán szultánokat is, akik közül minden bizonnyal a II. Abdülhamid szultánhoz fűződő viszonya vált a legismertebbé. A nyugati sajtó erejét idejekorán felismerő szultán Vámbéryt már nemcsak mint a török nyelv és kultúra kutatóját, hanem mint világszerte publikáló újságírórt rajongta körül. A *The Times*, valamint számos más ország vezető napilapjainak címlapján megjelenő vezércikkek szerzője – *distinguished foreigner* álnéven – képes volt a nyugati közvélemény figyelmét felkelteni és ráirányítani a keleten zajló nagy játszma mozzanataira, ezért Vámbéry tollát nemcsak az uralkodók, de a politikusok is félték és tisztelték. Ennek is köszönhető, hogy Vámbéry Ármin gondolataira és helyzetjelentéseire a brit Foreign Office is kíváncsi lett, így 1889–1911 között a diplomáciai babérokra törő, ám a nagypoliti-

kához túlzottan naiv és idealista tudós rendszeres levelezésben állt az angol külügy munkatársaival. A sok helyen – tévesen – ügynöknek, sőt kettős ügynöknek kikiáltott Vámbéry ebbéli munkássága talán egyetlen sikertelen próbálkozása lett, hiszen az angol és osztrák–magyar érdekekért kifejtett erőfeszítései, valamint megrögzött oroszellenessége dacára élete alkonyán végig kellett néznie az angol–orosz közeledést, majd a Bosznia körül kialakult Habsburg–török csatározásokat.

Mindezekkel együtt az érettségivel sem rendelkező Vámbéry Ármin életműve bámulatra méltó. Az önmagukban is hatalmas kutatási területeken megjelentetett tudományos műveinek, monográfiáinak és tanulmányainak egész sora máig alapművei a Kelet iránt érdeklődő kutatóknak. Újságcikkei, beszámolóí sora a kor politikáját és társadalmát feltáróknak lehet igazi kincs, míg a magyarsággal kapcsolatos felfedezései minden magyar számára alapvető fontosságúak. Az itt következő tanulmányok feladata az, hogy képet adjanak Vámbéry Ármin tudományos és más irányú tevékenységéről; s ez egyben bepillantás lesz a nemzetközi és magyar turkológia születésének izgalmas korszakába is.

Kulcsszavak: *Vámbéry Ármin, turkológia, nagyhatalmi vetélkedés Közép-Ázsiáért*

IRODALOM

A Vámbéry halálát követő évtizedek során több megemlékezés és életrajz foglalkozott a jeles orientalista munkásságával, amely több bibliográfiai összefoglalás tárgyát is képezte. Ezekről ad részletes tájékoztatást a Hazai György tollából megjelent életrajz új kiadása: *Vámbéry Ármin életútja (A Múlt Magyar Tudósai)*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1976. Újabb kiadás: *Vámbéry inspirációk*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2009, 335–379. Ez a kiadás függelékében bibliográfiai áttekintést ad Vámbéry Ármin publikációiról és a munkásságával foglalkozó irodalomról.